

Adrijan Štivić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Liberalizam u doba ekstrema: komparativnohistorijska analiza teorijskih uvida Ludwiga von Misesa i Edwarda H. Carra

Sažetak: U radu se razmatra usporedba teorijskih uvida o povijesnoj znanosti Ludwiga von Misesa i Edwarda Hallea Carra s aspekta njihove evolucije ideološke pripadnosti, a koristi se metodologija komparativne povijesti. Mises je austrijski ekonomist i društveni teoretičar koji proživljava raspad Austro-Ugarske Monarhije, velikoekonomsku krizu 1929. i uspon totalitarizama, što kulminira njegovim bijegom iz Austrije u Sjedinjene Američke Države zbog nacističke ekspanzije. Za razliku od njega koji je do smrti ostao odan idejama klasičnog liberalizma i slobodnog tržišta, Carr je kao britanski student povijesti bio veliki zagovornik liberalizma, da bi na konferenciji u Versaillesu 1919. godine počeo skretati u smjeru pronjemačke orijentacije. Sredinom 1920-ih upoznaje se sa socijalističkom i konzervativnom ruskom tradicijom te sve do početka rata baštini pronacističke i prokomunističke stavove; zagovara politiku popuštanja Hitleru, dakako sve to usmjeravajući protiv zapadnog liberalizma. Nakon 1945. Carr otvoreno podržava socijalizam te kao lijevi teoretičar u knjizi *Što je povijest?* (1961) zagovara kulturni pesimizam, fokus na proučavanju društva i klasa u historiografiji te smatra liberalizam samo jednom kratkom fazom unutar svekoliko kolektivističke povijesti čovječanstva, tako napadajući kritičare teleologije u povijesti. S druge strane Mises 1947. godine u Švicarskoj ponovno oživljava relevantnost ideje klasičnog liberalizma. U široko obuhvatnoj studiji iz filozofije znanosti *Theory and History* (1957) on se zalaže za liberalizam, kao jedinu ideju koja je suprotna kolektivizmu i garant slobodnog društva nasuprot univerzalističkim teleologijama. U metodološkom smislu zalaže se za proučavanje evolucije ideja i smatra da totalitarne ideologije odbacuju objektivnu ekonomsku zakonitost slobodnog tržišta. Upozorava i na potencijalno dokidanje individualne slobode zbog socijaldemokratskih politika te državne intervencije. Ističući inherentnu pokvarenost despotskih režima i sklonosti manipulacijom širokim masama, Mises pak navodi da su ideje slobode i pluralizma imanentne

ljudskoj prirodi te da su diktature osuđene na propast. Iako su Mises i Carr umrli prije pada komunističkih režima, zaključak je rada da su se Misesovi uvidi ipak pokazali relevantnima u posljednjim desetljećima 20. stoljeća.

Ključne riječi: liberalizam, teorija povijesti, Ludwig von Mises, totalitarizam

Uvod

Povodom 50. obljetnice smrti istaknutog liberalnog ekonomista i filozofa Ludwiga von Misesa (1973–2023) zanimljivo je promotriti i neka njegova manje popularna djela. Naime znanstvena recepcija Misesovih ideja primarno je usmjerena na polje ekonomskih znanosti, no njegova je prepoznatljivost kao značajnog doprinositelja razvoju političko-ekonomske misli izrazito slaba, pogotovo u okvirima hrvatske humanističke struke. Misesovo mjesto na liberalnoj pozornici preuzimaju poznatiji Friedrich von Hayek i još poznatiji Milton Friedman, no i to je upitno kada se uzme u obzir da u današnjim zapadnim društvima prevladava trend kolektivističke i egalitarističke paradigme u intelektualnoj sferi.

Upravo zato ovaj rad sagledava lik i djelo Ludwiga von Misesa s aspekta njegova doprinosa povijesnoj znanosti. Misesu je poznavanje povijesti bilo ključno za formiranje teorijskih uvida u ekonomsku znanost te se u gotovo svim njegovim djelima može vidjeti pozivanje za prošlu stvarnost. Tu je praksu najviše pokazao u knjizi *Omnipotent Government* (1944)¹ gdje daje dubinsku analizu povijesti njemačkih zemalja od 19. stoljeća, kako bi odgovorio na pitanje zašto je baš Njemačka bila ishodište i predvodnik nacističkog zla. Ipak mnogo je zanimljivije djelo u tom kontekstu njegova studija iz filozofije znanosti *Theory and History* (1957)² koja je posvećena analizi spoznajnih uvjeta razvoja povijesne znanosti te metodama i tehnikama istraživanja.

Ovaj rad predstavlja analizu Misesovih stavova iznesenih u toj knjizi, no ne analizira ju s aspekta povijesti historiografije, već kao povijesni izvor za povijest liberalizma u turbulentnoj prvoj polovici 20. stoljeća. Naime teza je ovoga rada da se u knjizi *Theory and History* može iščitati Misesov biografski i intelektualni put, a onda posljedično i povijest liberalizma u krizi.

¹ Ludwig von Mises, *Omnipotent Government: The Rise of the Total State and Total War* (Yale University Press, 1944).

² Ludwig von Mises, *Theory and History: An Interpretation of Social and Economic Evolution* (Alabama: Ludwig von Mises Institute, 1957).

Upravo zato, rad se koristi metodama komparativne historije³ te usporedno analizira djelo vrlo slične tematike, ali djelo autora koji ideološki uvelike divergira u odnosu na Misesa. Riječ je o eminentnom britanskom povjesničaru Edwardu Halletu Carru i njegovom djelu *What is History?* (1961). Zanimljivo je da navedeni autori (i njihova djela) imaju mnoge sličnosti, ali i razlike.

U prvom dijelu rada daje se pregled biografije Ludwiga von Misesa i Edwarda Hallea Carra do početka Hladnog rata s ciljem pružanja strukturiranog predznanja za kasniju analizu dvaju teorijskih djela. Zatim se u djelima analizira stav obaju autora prema liberalizmu s naglaskom da se u Carrovoj knjizi posebno analizira interpretacija ideja Isaiah Berlina i Karla Poppera, Misesovih liberalnih istomišljenika. Nakraju se razmatraju recepcije Misesovih i Carrovih ideja u vrijeme kraja Hladnog rata, primarno u kontekstu pada komunizma u srednjoj i istočnoj Europi.

Ludwig von Mises

Ludwig von Mises rođen je 29. rujna 1881. godine u gradu Lembergu koji je tada bio dio Austro-Ugarske Monarhije.⁴ Mises je bio plemić židovskog porijekla te je odrastao u izrazito multikulturalnoj sredini Galicije. Ubrzo se s obitelji seli u Beč te pohađa tamošnje sveučilište. Studirao je pravo koje je obuhvaćalo stjecanje širokih znanja iz ekonomije, povijesti i političke filozofije.⁵ Važno je istaknuti da je to vrijeme povijesti Beča do Prvog svjetskog rata bilo vrlo inspirativno za cijeli krug intelektualaca iz raznih znanstvenih područja. Ludwigov brat Richard

³ Metodološki, u radu se koriste tehnike *histoire croisée* pristupa koji su inaugurirali Michael Werner i Bénédicte Zimmermann. Taj pristup nadilazi uobičajenu metodu komparativne historije i studija transfera te se pod utjecajem globalizacije i postkolonijalne teorije bazira na pokušaju multiperspektivnog (sinkronijskog i dijakronijskog) sagledavanja problematike. Upravo zato autori naglašavaju potrebu razumijevanja povijesnih izvora iz aspekta razdoblja u kojem je nastao. Iako se Werner i Zimmermann pozivaju na primjere iz društvene i političke povijesti te studija nacionalizma, ovaj rad koristi *histoire croisée* pristup u razmatranju intelektualne povijesti te ima elemenata multiskopskog pristupa (franc. *multiscopique*) gdje mikrorazina, u ovom slučaju stavovi dvaju intelektualaca, dijelom sukladna, a dijelom nesukladna s makropovijesnim silnicama. Michael Werner, Bénédicte Zimmermann. „Beyond Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity,“ *History and Theory* 45, (2006): 30–50.

⁴ Danas je grad u sastavu Ukrajine te se zove Lavov.

⁵ Jörg Guido Hüsmann, *Mises: The Last Knight of Liberalism* (Alabama: Ludwig von Mises Institute, 2007), 60.

bio je poznati matematičar. Tada su djelovali i filozofi Hans Hahn i Otto Neurath.⁶ Karl Popper također će biti oblikovan tim istim bečkim kontekstom, no tek nakon raspada monarhije.

Mises se u Beču susreo s idejama Carla Mengera austrijskog liberalnog ekonomista, koji se idejno naslanjao na ideje klasičnog liberalizma Adama Smitha. Dakle polazio je iz anglosaksonske tradicije, točnije škotskog prosvjetiteljstva. To je vrlo važno zato što je Mises inače bio vrlo kritičan prema konkurentskoj njemačkoj (tzv. povijesnoj) školi kojoj je zamjerao tumačenje povijesti na teleološki način, odnosno kako bi bolje predvidjeli budućnost.⁷ Ovaj će uvid biti vrlo važan u daljnjem razvoju Misesove programatske misli, pogotovo vezane za korištenje povijesti u svrhu upućivanja za buduća djelovanja.

Austro-Ugarska Monarhija raspada se 1918. godine, a četiri godine kasnije Mises upoznaje Friedricha von Hayeka (1899–1992).⁸

Zbog svog židovskog porijekla i liberalnih uvjerenja, potaknut velikim napetostima u Beču te neredima koje su izvodile radikalno desne i radikalno lijeve skupine u Beču, kao i zbog sve veće popularnosti nacizma, Mises 1934. godine bježi u Ženevu, a 1940. godine bježi u SAD da se ne bi našao opkoljen. Dolazi u New York gdje na tamošnjem sveučilištu počinje predavati, ali i družiti se s ostalim istomišljenicima, primarno američkim liberalima.⁹

Dvije godine nakon kraja rata, Mises i Hayek nalaze se u švicarskom naselju Mont Pelerin gdje zajedno s mnogim drugim intelektualcima (Karl Popper, Milton Friedman, Frank Knight, Henry Hazlitt, itd) osmišljavaju planove kako oživjeti klasični liberalizam 19. stoljeća u novom vremenu – vremenu ratom razorene Europe te nastajućeg Hladnog rata. U tom kontekstu 1957. godine Mises piše svoju najvažniju knjigu iz područja filozofije povijesti *Theory and History*.

Edward Hallet Carr

Za razliku od Misesa, koji se kao Austrijanac pozivao na tekovine anglosaksonske tradicije, Edward Hallet Carr je po svemu tome bio autohton. Rođen je 28. lipnja 1892. u Londonu u

⁶ David Edmonds, *The Murder of Professor Schlick* (Princeton University Press, 2020).

⁷ Hüsmann, *Mises*, 89, 971–972.

⁸ Ibid, 453.

⁹ Britannica, The Editors of Encyclopaedia, s. v. „Ludwig von Mises.“

<https://www.britannica.com/biography/Ludwig-Edler-von-Mises> (posjet 7. 4. 2023).

obitelji koja je jako baštinila njemačku kulturu.¹⁰ To će se kasnije pokazati ključno kod Carrovog ideološkog skretanja. Cijela obitelj pristajala je uz liberalnu stranku¹¹, pa je tako Edward, kao uvjereni zagovornik svekolikog napretka civilizacije, u službi liberalnog premijera Davida Lloyd Georgea (1863–1945) postao diplomat te bio prisutan na Versajskoj mirovnoj konferenciji.¹² Tamo se Carr izrazito razočarao francuskim tretmanom poražene Njemačke te već polako počinje razvijati progermanski sentiment.¹³

Od 1925. godine Carr je tajnik britanskog veleposlanstva u Rigi gdje se susreće s ruskom kulturom te počinje simpatizirati i revolucionarne i konzervativne autore jer su mu obje skupine dale argumente da se počinje odmicati od liberalizma.¹⁴ Definitivan odmak od liberalizma Carr će doživjeti u siječnju 1931. godine kada je u Ženevi na sastanku Lige naroda slušao govor jugoslavenskog ministra vanjskih poslova Vojislava Marinkovića.¹⁵

Carr se 1930-ih godina odlučuje podržati Hitlerovu politiku te proziva svoje sunarodnjake da su licemjerni kada optužuju Hitlera za ratne zločine i kršenje ljudskih prava.¹⁶ U srpnju 1939. godine piše knjigu *The Twenty Years' Crisis* u kojoj brani politiku popuštanja Hitleru te oštro kritizira versajski poredak i Winstona Churchilla.¹⁷

Kasnije će se odmaknuti od tih stavova¹⁸ te nakon rata postati uvjereni ljevičar. Godine 1961. objavljuje knjigu *What is History?* koja nastaje kao zbirka predavanja o metodologiji povijesne znanosti.

Carrovi uvidi o liberalizmu

¹⁰ Jonathan Haslam, *E.H. Carr's Search for Meaning u E. H. Carr: A Critical Appraisal*, ur. Michael Cox (London: Palgrave Macmillan, 2000), 27.

¹¹ Robert William Davies, „Edward Hallett Carr“, u *Proceedings of the British Academy*, sv. 69, (1983), 475.

¹² Hrvatska enciklopedija - mrežno izdanje., s. v. „Carr, Edward Hallett“
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=10868> (posjet 8. 4. 2023).

¹³ Davies, „Edward Hallett Carr“, 477.

¹⁴ Robert William Davies, *Carr's Changing Views of the Soviet Union u E. H. Carr: A Critical Appraisal*, ur. Michael Cox (London: Palgrave Macmillan, 2000), 95.

¹⁵ Edward Hallett Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919–1939* (London: Palgrave Macmillan, 2016), 54–57.

¹⁶ Jonathan Haslam, *The Vices of Integrity* (London, New York: Verso, 1999), 59, 71.

¹⁷ Carr, *The Twenty Years' Crisis*.

¹⁸ Davies, „Edward Hallett Carr“, 483.

Odmah na početku knjige Carr povezuje liberalnu političku ideologiju s britanskom historiografskom tradicijom nazvanom još i vigovska historiografija. On tvrdi da su vigovci bili opsjednuti tzv. *kultom činjenica* te da je to posljedica pozitivističke filozofije znanosti. Odmah povezuje i historiografsku praksu s *laissez-faire* ekonomijom:

*Liberalni devetnaestostoljetni pogled na povijest bio je blizak ekonomskoj doktrini laissez-faire koja je također bila rezultat smirenog i samouvjerenog pogleda na svijet. Neka svatko radi svoj posao, a skrivena ruka upravljat će općom harmonijom. Povijesne činjenice bile su same za sebe demonstracija najuzvišenije činjenice blagotvornog i naizgled beskrajnog napretka.*¹⁹

Carr navodi da je upravo iz predratne Njemačke, kao glavnog konkurenta Velikoj Britaniji, došao epistemološki udarac prema historiografiji. Naime Carr ističe da postoji sukob između britanskog *kulta činjenica* i onoga što on naziva *filozofija povijesti*, odnosno sagledavanja prošlosti primarno iz vizure aktualnog trenutka. Takav prezentizam Carr nalazi najranije u Diltheya, kasnije u Benedetto Crocea, a taj se stav javlja i kod Robina Georgea Collingwooda.²⁰ Ukratko, Collingwoodova je teza iznesena u knjizi *The Idea of History* (1945) i može se sažeti tako da je pri razumijevanju povjesničarske literature mnogo važnije proučavati lik i djelo povjesničara koji je to pisao kao i vrijeme nastanka djela. Carr citira Collingwoodovu misao iz 1936. godine o relativnosti povijesne interpretacije:

*Sveti Augustin promatrao je povijest s gledišta ranog kršćanstva; Tillamon s gledišta Francuza iz sedamnaestog stoljeća; Gibbon s gledišta Engleza osamnaestog stoljeća; Mommsen s gledišta Nijemca devetnaestog stoljeća. Nema smisla pitati se koje je gledište ispravno. Svako od tih gledišta bilo je jedino moguće za osobu koja ga je zastupala.*²¹

Kada piše o vrlo aktualnom metodološkom problemu pokretača povijesti, zanimljivo je kako Carrovi stručni stavovi koreliraju s njegovom ideologijom. Naime u historiografiji je postojala vrlo živa rasprava treba li se u istraživanju prošlosti i pisanju historiografije fokusirati više na pojedince ili na društvene grupe. Carr posvećuje dosta prostora vlastitoj interpretaciji individualizma, pa tako ističe da su vigovski povjesničari držali da postoji poprilično čvrst kontinuitet ideje individuuma od renesanse preko prosvjetiteljstva do industrijske Britanije 19. stoljeća. On priznaje takav uvid, no tvrdi da je individualizam samo jedna od etapa u tijeku

¹⁹ Edward Hallet Carr, *Što je povijest?* (Zagreb: Srednja Europa, 2004), 16.

²⁰ Ibid, 16, 17.

²¹ Robin George Collingwood, *Idea of History* (Oxford University Press, 1956), prijevod prema Carr, *Što je povijest?*, 21.

povijesti te da se moraju proučavati društvene klase, a ne istaknuti pojedinci. Carr se poziva na marksističku društvenu teoriju te piše da je individualizam *društveni proces koji je predstavljao specifičan stupanj društvenog razvoja i ne može se objasniti kao pojedinačna pobuna protiv društva ili emancipacija pojedinca od društvenih snaga*.²² Već je i po izboru riječi razvidno da je Carr negativno nastrojen prema individualizmu kada ga naziva *kultom i mitom*.²³

U tom kontekstu Carr radi iskorak iz područja metodologije u područje politike te ističe da je 20. stoljeće doba *masovne demokracije*:

Nakon što je Prvi svjetski rat i izjalovljeni mir razotkrio sav neuspjeh liberalizma, reakcija je mogla doći samo u dva oblika – socijalizma i konzervativizma.²⁴

Kada piše o odnosu povijesti i napretka, kaže da je *hipoteza o napretku (...) odbačena. Propast Zapada postala je toliko uobičajena da joj navodnici više nisu potrebni*.²⁵ Carr pritom aludira na knjigu *Propast Zapada* (1918–1923) njemačkog filozofa Oswalda Spenglera koja se smatra stožernim djelom kulturnog pesimizma u međuratnoj Njemačkoj.²⁶

Carr zatim prelazi na još jednu važnu misao, ali koja je u domeni ekonomije. Naime postojeća paradigma 19. stoljeća u Britaniji bila je da su ekonomski zakoni *laissez-faire*-a objektivni te da je bilo kakvo uplitanje države u gospodarske tokove neznanstveno te ne poručuje nikakve rezultate. Paradigma se razmišljanja nakon 1918. uvelike promijenila, pa tako Carr tvrdi da mu se čini kako *prijelaz od podređenosti objektivnim gospodarskim zakonima (...) na vjerovanje u čovjekovu sposobnost da svjesnim djelovanjem kontrolira svoju gospodarsku sudbinu, predstavlja napredak u primjeni razuma (...)*²⁷

Carr ne piše samo kritike načelnih fenomena već se razračunava i s dvama vrlo uglednim povjesničarima i filozofima liberalne provenijencije. Naime kada raspravlja o zakonitosti u povijesti, Carr kritizira povjesničara ideja Isaiah Berlina (1909–1997) te filozofa Karla Poppera (1902–1994). Oba su mislioca bila izrazito protiv determinističkih filozofija povijesti. Drugim riječima, bili su protiv toga da se na povijest gleda kao na uputnik koji vodi kolektivnim rješenjima u budućnosti. Carr zamjera Berlinu jer je u djelu *Historical Inevitability* (1955) iznio

²² Carr, *Što je povijest?*, 27.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid, 31.

²⁵ Ibid, 93.

²⁶ Oswald Spengler, *Propast Zapada* (Zagreb: Demetra, 1998, 2000).

²⁷ Carr, *Što je povijest?*, 120.

tezu po kojoj bi prihvaćanje povijesnog determinizma zapravo u potpunosti negiralo slobodnu volju pojedinca.²⁸ Popperu zamjera što je tumačio Platona i Hegela kao preteče totalitarnih nacističkih i staljinističkih ideologija. Naime Popper je bio oštro protiv determinističkih filozofija povijesti. Smatrao je da povijest nudi trendove, a ne predviđanja. Izdvojiti se mogu ključna djela Karla Poppera ove tematike: *The Open Society and Its Enemies* (1945)²⁹ te *The Poverty of Historicism* (1957)³⁰. Carr vrlo grubim riječima piše o Berlinu i Popperu što dodatno potvrđuje njegov negativan stav prema individualizmu, a pogotovo pokušajima njegova suvremenog oživljavanja:

*Upravo su profesor Popper i Sir Isaiah Berlin ponovno dali toj mrtvoj ideji privid života; bit će potrebno određeno strpljenje da se taj nered raščisti.*³¹(...) (Popper) napada onu vrstu politike koja navodno cilja na „preoblikovanje ‘čitavog društva’ u skladu s nekim konačnim planom”, (...) on ostaje nepokolebljivim braniteljem razuma (... njegov) inženjering bi trebao djelovati unutar okvira postojećeg društva.³²

Važnost Carrove kritike Poppera nije samo u tome da ona predstavlja još jedan od brojnih Carrovih napada na branitelje liberalno-demokratskog oblika vladavine; upravo je izborom Poppera kao mete kritike moguće uspostaviti komparativni odnos Carrovih i Misesovih argumenata. Ova dva Austrijanca ne samo da potječu iz približno iste intelektualne tradicije već dijele i zajedničku biografsku epizodu.

Ludwig von Mises o liberalizmu i historiografskoj metodi

Za razumijevanje sličnosti Poppera i Misesa potrebno je istaknuti da su njih dvojica, zajedno s Friedrichom von Hayekom i ostalim onovremenim liberalnim intelektualcima (Milton Friedman, Henry Hazlitt, Leonard Reed itd) bili osnivači društva *Mont Pelerin*. Društvo nastaje u naselju Mont-Pelerin na obali Ženevskog jezera 1947. godine. U tamošnjem hotelu du Parc

²⁸ Joshua Cherniss, Henry Hardy, „Isaiah Berlin,“ u *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

²⁹ Karl Popper, *Open Society and Its Enemies* (Routledge, 2011).

³⁰ Karl Popper, *Bijeda historizma* (Zagreb: KruZak, 1996).

³¹ Carr, *Što je povijest?*, 77.

³² Ibid, 131–132.

okupili su se liberali širom zapadnog svijeta kako bi razgovarali o načinu očuvanja klasične liberalne misli u novim okolnostima Hladnog rata.³³

Mises je također vrlo kritičan prema teleološkom, odnosno determinističkom pogledu na povijest. Takvo praćenje Povijesti s velikim *P*, kao samostalnog činitelja, prekinulo se s Adamom Smithom. Prema Misesu Smithov liberalizam nije teleološko gledanje na povijest jer se djelovanje prenosi s nekog apstraktnog božanskog kreatora na skup individualaca. Nevidljiva je ruka stoga samo metafora kojom se opisuje spontanost uređenosti ljudskih odnosa.³⁴

Zanimljivo je da Mises razmišlja slično Carru kada je u pitanju vrijednosna ocjena prosvjetiteljske filozofije i vigovske teorije povijesti. Obojica se slažu da one nisu optimalne, dok ih Carr smatra dubinski pogrešnim i privremenim etapama civilizacijskog razvoja, Mises pozdravlja njihov optimističan pogled na svijet, no zamjera prosvjetiteljima što su mislili da će diseminacija racionalnih i humanističkih ideja nepovratno ugasiti ostale kulturne koncepte (primarno naslijeđenih iz feudalizma). Mises smatra da je čovjek itekako pogrešiv te da može zastraniti u mišljenju, tj. da se ne mora uvijek voditi optimističnim nazorima. To znači da napredak civilizacije nije zagarantiran.³⁵ Imajući u vidu Misesovu biografiju te burnu povijest Europe u prvoj polovici 20. stoljeća, vidljivo je kako autor svoju filozofsku tezu izvodi temeljem konkretnih povijesnih procesa.

Kada je riječ o metodološkom problemu stavljanja naglaska na individualca nasuprot kolektivu, Mises se, u skladu sa svojom liberalnom ideologijom, odlučuje na individualca kao nositelja povijesne dinamike. To argumentira tako da svako ljudsko djelovanje prethodi ideji, a ideju može baštiniti samo konkretna individua, a ne kolektivi kao što su nacija ili klasa. U maniri zagovaratelja historije ideja kao primarne historijske subdiscipline, Mises ističe kako *samo individualni razmišljaju i djeluju*.³⁶

Nasuprot ovome Mises piše kako su u neposrednoj prošlosti (dakle do 1960-ih) bile popularne ideje o nadmoćnim diktatorima koji inženjerski planiraju društvene odnose i pokušavaju utišati

³³ Bruce Caldwell, ur., *Mont Pèlerin 1947: Transcripts of the Founding Meeting of the Mont Pèlerin Society* (Stanford: Hoover institution Press, 2022).

³⁴ Mises, *Theory and History*, 167.

³⁵ Ibid, 174.

³⁶ Ibid, 191.

sve slobodarske glasove te stanovništvo pretvoriti u *sretne mrave u mravinjaku*.³⁷ Mises je pesimističan po pitanju brze popularnosti autoritarnih i totalitarnih vladavina:

*Moguće je da će za nekoliko godina sve nacije usvojiti sustav svestranog planiranja i totalitarnog uređenja. Broj protivnika vrlo je malen, a njihov neposredni politički utjecaj gotovo nikakav.*³⁸ (...) (Hume, Bentham i Mill) *bi tog čovjeka smatrali luđakom koji im je rekao da bi se ukidanje slobode, svih građanskih prava i vlade temeljene na pristanku onih kojima se upravlja nazvalo oslobođenjem. Ipak, sve se to dogodilo.*³⁹

Slično Carru Mises također spominje Diltheya kao prvog istaknutog izazivača vigovske historiografske paradigme te zagovaratelja filozofije povijesti. Tvrdi kako historicizam uvodi socijalističke tendencije i društveno planiranje te tako odbacuje ekonomsku znanost.⁴⁰ Zanimljivo je prisjetiti se Carrova tumačenja istog problema ovdje jer on, za razliku od Misesa, smatra da je državno planiranje gospodarstva *napredak u primjeni razuma*.⁴¹ Riječ je zapravo o vrlo složenom pitanju. Naime pitanje je je li kolektivistička misao naprednija ili suvremenija od one individualističke. Nesporno je da se marksizam, fašizam i nacizam javljaju kronološki nakon konstituiranja ideje liberalizma, no ostaje pitanje jesu li totalitarizmi 20. stoljeća modernistički ili reakcionarni, odnosno tradicionalni. Dok je uvriježeno mišljenje da se može, u skladu s marksističkom dijalektikom, govoriti o antikonzervativnoj naravi komunističkih zemalja, za nacifašizam to nije tako jednostavno. Za detaljniji odgovor na ovo pitanje valja konzultirati drugu knjigu Ludwiga von Misesa, *Omnipotent Government* (1944) u kojoj piše o odnosu tradicionalizma i modernizma u nacističkoj Njemačkoj i fašističkoj Italiji. Mises tvrdi da premda Hitler nikada nije htio vratiti *ancien regime*, navedene se ideologije mogu smatrati reakcionarnima jer su i Hitler i Mussolini, zajedno sa svojim pristašama, gledali u državni aparat kao u boga, što Misesa na jako apstraktan način podsjeća na božansku sliku svijeta koja se nje govala u srednjem vijeku.⁴² On će u pravilu svaki oblik društva u kojoj je snažna državna kontrola i slaba individualna inicijativa smatrati reakcionarnim. Također u kontekstu Misesovog židovskog porijekla, ne može se zanemariti ni fenomen antisemitizma koji se tada upravo artikulira kao mržnja prema Židovima koje su rasisti smatrali jedinim uživateljima

³⁷ Ibid, 197.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid, 374.

⁴⁰ Ibid, 200.

⁴¹ Carr, *Što je povijest?*, 120.

⁴² Mises, *Omnipotent government*, 44–47.

prosvjetiteljstva i modernizma te ih krivili za sve negativnosti građanskog društva i otvorene ekonomije.⁴³

Mises ne piše samo o bliskoj prošlosti i o europskim totalitarizmima nego je kritičan i općenito prema socijaldemokratskim politikama. Kada kaže da se takvi programi nazivaju liberalnima, vrlo vjerojatno aludira na politike Demokratske stranke u Sjedinjenim Američkim Državama jer ondje termin *liberal* ima značenje najbliže socijaldemokraciji, a termin *libertarijanac* označava analogiju europskog klasičnog liberalizma:

*Zavidne mase uopće ne mare za ono što demagozi nazivaju 'buržoaskom' brigom za slobodu savjesti, misli, tiska, za habeas corpus, suđenje pred porotom i sve ostalo. Čeznu za zemaljskim rajem koji im obećavaju socijalističke vođe. (...) Ironija je da ovaj program danas nazivaju liberalnim programom.*⁴⁴

Nastavljajući se na problem o masovnosti u politici, Mises piše o istom fenomenu kao i Carr, no dok Carr samouvjereno najavljuje da je 20. stoljeće doba vladavine širokih narodnih masa te u tome ne vidi ništa sporno, Mises ističe da je uloga masovnih pokreta (putem direktne demokracije) potencijalno vrlo opasna jer su mase sklone manipulaciji od inteligentnih pojedinaca u vrijeme krize⁴⁵:

*Opasnosti svojstvene nesposobnosti masa ne uklanjaju se prijenosom ovlasti za donošenje konačnih odluka na diktaturu jednog ili nekolicine ljudi, koliko god izvrsna bila. Iluzorno je očekivati da će despotizam uvijek stati na stranu dobrih stvari. (...) Sama njegova priroda gura ga prema ekstremnom konzervativizmu, težnji da se zadrži ono što jest, bez obzira na to koliko promjena može biti poželjna za dobrobit ljudi. Suprotstavlja se novim idejama i bilo kakvoj spontanosti subjekata.*⁴⁶

S druge strane Mises ipak ostavlja mogućnost ponovne renesanse liberalnog poretka. Dok se Carr vrlo brzo odmakao od liberalizma, Mises je do smrti vjerovao u superiornost liberalnih ideja i kratkotrajnost despotske vladavine:

⁴³ Marija Vulesica, „Povijest i razmatranje pojma antisemitizam,“ *Studia lexicographica* 3, no. 1–2 (4–5), (2009), 69–70.

⁴⁴ Mises, *Theory and History*, 361.

⁴⁵ Manipulacija masama ne mora se voditi isključivo putem uvođenja direktne demokracije. Usp. teoriju funkcionalizma u studijama antisemitizma i holokausta.

⁴⁶ Ibid, 372.

*Do sada na Zapadu niti jedan od apostola stabilizacije i petrifikacije nije uspio uništiti urođenu sklonost pojedinca da misli i da na sve probleme primjenjuje mjerilo razuma. Samo to, i ništa više, povijest i filozofija mogu ustvrditi baveći se doktrinama koje tvrde da točno znaju što budućnost sprema čovječanstvu.*⁴⁷

Misesov stav o stalnosti ljudske želje za individualizmom vrlo je sličan intelektualnoj klimi, koja će se javiti tridesetak godina nakon nastanka njegove knjige. Premda Mises umire 1973. godine i ne doživljava kraj Hladnog rata, slična se retorika o prestanku ideoloških sukoba te ponovnom trijumfu liberalizma nasuprot zemljama istočnog bloka koristila krajem 1980-ih i početkom 1990-ih godina. Najznačajniji je svakako američki politolog Francis Fukuyama koji je u knjizi *The End of History and the Last Man* (1992) tumačio superiornost zapadne liberalne demokracije, doduše ne poput Misesa već, zanimljivo, pozivajući se na Hegela.⁴⁸

Hayekova kritika Carra

Sukob Misesa i Carra sukob je dvojice suvremenika, koji su se bavili teorijom i metodologijom povijesne znanosti, no tumačili je s poprilično različitih ideoloških pozicija. Iako Mises nikada s Carrom nije direktno polemizirao, nemoguće je točno utvrditi kakvo je mišljenje austrijski ekonomist imao o bivšem britanskom diplomatu. Ipak u tom kontekstu važno je spomenuti da je Carrove politološke teorije iz njegove progermanske faze oštro kritizirao Misesov učenik Friedrich von Hayek. Naime Hayek se s Carrom prvi put susreo dok je Britanac bio vodeći autor u uredničkoj stranici *The Timesa*, gdje se zalagao za prevlast socijalističkih ideja nakon Drugog svjetskog rata.⁴⁹ Hayek u svojoj poznatoj knjizi *The Road to Serfdom* (1944) teško optužuje Carra za otvoreno simpatiziranje nacizma:

(Carr) za uzor ima totalitarni model. Ponekad se čovjek čak zapita je li sličnost slučajna ili promišljena. Primjerice, kad tvrdi da 'više ne možemo vidjeti baš mnogo smisla u razlikovanju između 'društva' i 'države', koje je bilo rašireno u devetnaestome stoljeću', shvaća li profesor Carr da je upravo takva i doktrina profesora Carla Schmitta, vodećeg nacističkog teoretičara totalitarizma, i, zapravo, sama bit određenja totalitarizma što ga je taj autor dao tome pojmu

⁴⁷ Ibid, 379.

⁴⁸ Francis Fukuyama, *Kraj povijesti i posljednji čovjek* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994).

⁴⁹ Bruce Caldwell, Hansjoerg Klausinger, *Hayek: a life 1899–1950* (Chicago, London: The University of Chicago Press, 2022), 517.

*koji je on sam i uveo?*⁵⁰ (...) *Poslije svega toga čovjeka ne iznenađuje karakteristični odjeljak pod naslovom 'Moralna funkcija rata', u kojem profesor Carr milostivo žali 'dobrodušne ljude (osobito u zemljama engleskog govornog područja) koji, kao zatočnici tradicije devetnaestoga stoljeća, uporno na rat gledaju kao na nešto besmisleno i nesvrhovito', i veliča 'značenje i svrhovitost' što ih rat, 'najmoćnije sredstvo socijalne solidarnosti', stvara. Sve to dobro je poznato – no čovjek ne bi očekivao da će to naći u radovima engleskih znanstvenika.*⁵¹

Zaključak

Analiza sukoba Ludwiga von Misesa i Edwarda Halleta Carra predstavlja zanimljivu studiju slučaja za sagledavanje povijesti liberalizma u prvoj polovici 20. stoljeća. Riječ je o razdoblju u kojem je Europa, razorena Prvim svjetskim ratom, poslužila kao plodno tlo za bujanje lijevih i desnih totalitarnih ideja, vidljivo najviše u Rusiji, Italiji i Njemačkoj. Ludwig von Mises predstavlja one intelektualce koji su, razočarani ratom, pokušavali očuvati važnost ideje klasičnog liberalizma. Mises, zajedno s Karlom Popperom i Friedrichom von Hayekom, nakon užasa Drugog svjetskog rata osniva društvo *Mont Pelerin* koje se do danas nastavilo baviti popularizacijom liberalnih politika i njezinom implementacijom u postojeće političke okvire. S druge strane Edward Hallet Carr predstavlja intelektualca koji potječe iz britanske liberalne sredine, no koji nakon Versajskog sporazuma 1919. godine mijenja mišljenje pod utjecajem prethodne bliskosti njemačkoj kulturi te se sredinom 1920-ih godina istodobno približava ruskom socijalizmu i konzervativizmu. Misesove i Carrove ideološke razlike vidljive su i po poimanju metodologije povijesne znanosti. Dok se Carr zalaže za odbacivanje optimističnog pogleda na svijet i središte istraživanja teži premjestiti na društvene klase i ostale oblike kolektiva, Mises se zalaže za povijest ideja kao ključnu znanstvenu subdisciplinu unutar historiografije. U njihovim ključnim djelima vidljivo je i razlikovanje po pitanju urođene naravi slobode u čovjeka, što je vrlo bitno pitanje u intelektualnoj povijesti liberalizma. Naime dok Carr misli da je individualizam stvar prošlosti i da je masovnost kolektiva imanentna čovjeku, Mises tvrdi da je čovjek po prirodi individualac, no odbacuje prosvjetiteljsku i vigovsku paradigmu utoliko da kaže da napredak civilizacije nije zagaraniran, već da se za blagodat liberalizma treba izboriti. Preglednim pogledom na političku i intelektualnu povijest

⁵⁰ Friedrich von Hayek, *Put u ropstvo* (Zagreb: KruZak, 2001), 191–192.

⁵¹ Ibid, 193.

hladnoratovskog razdoblja, vidi se da je Misesova vjera u premoć liberalizma bila, barem u posljednjim desetljećima 20. stojeća, itekako točno predviđanje.

Literatura

Britannica, The Editors of Encyclopaedia, s. v. „Ludwig von Mises.“
<https://www.britannica.com/biography/Ludwig-Edler-von-Mises> (posjet 7. 4. 2023).

Caldwell, Bruce, Hansjoerg Klausinger. *Hayek: a life 1899 – 1950*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 2022.

Carr, Edward Hallett. *Što je povijest?*. Zagreb: Srednja Europa, 2004.

Hrvatska enciklopedija - mrežno izdanje., s. v. „Edward Hallett Carr“
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=10868> (posjet 8. 4. 2023)

Cherniss, Joshua i Henry Hardy, „Isaiah Berlin.“ U *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*,
<https://plato.stanford.edu/archives/sum2022/entries/berlin/> (posjet 8. 4. 2023)

Collingwood, Robin George. *Idea of History*. Oxford University Press, 1956.

Davies, Robert William, „Edward Hallett Carr.“ U *Proceedings of the British Academy*, Sv. 69, 473–511, 1983.

Davies, Robert William, „Carr's Changing Views of the Soviet Union.“ U *E. H. Carr: A Critical Appraisal*, ur. Michael Cox, 91–108. London: Palgrave Macmillan, 2000.

Edmonds, David. *The Murder of Professor Schlick*, Princeton University Press, 2020.

Carr, Edward Hallett. *The Twenty Years' Crisis, 1919–1939*, London: Palgrave Macmillan, 2016.

Fukuyama, Francis. *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.

Haslam, Jonathan, *E.H. Carr's Search for Meaning*, U *E. H. Carr: A Critical Appraisal*, ur. Michael Cox, 21–35. London: Palgrave Macmillan, 2000.

Haslam, Jonathan. *The Vices of Integrity*, London, New York: Verso, 1999.

Hayek, Friedrich von. *Put u ropstvo*, Zagreb: KruZak, 2001.

Hüsmann, Jörg Guido. *Mises: The Last Knight of Liberalism*, Alabama: Ludwig von Mises Institute, 2007.

Mises, Ludwig von. *Omnipotent Government: The Rise of the Total State and Total War*. Yale University Press, 1944.

Mises, Ludwig von. *Theory and History: An Interpretation of Social and Economic Evolution*. Alabama: Ludwig von Mises Institute, 1957.

Popper, Karl. *Bijeda historicizma*. Zagreb: KruZak, 1996.

Popper, Karl. *Open Society and Its Enemies*. Routledge, 2011.

Spengler, Oswald. *Propast Zapada*. Zagreb: Demetra, 1998, 2000.

Caldwell, Bruce, ur. *Mont Pèlerin 1947: Transcripts of the Founding Meeting of the Mont Pèlerin Society*. Stanford: Hoover Institution Press, 2022.

Vulesica, Marija. „Povijest i razmatranje pojma antisemitizam.“ *Studia lexicographica* 3, no. 1 - 2 (4–5), (2009): 65–75.

Werner, Michael, Bénédicte Zimmermann. „Beyond Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity.“ *History and Theory* 45 (2006): 30–50.

Abstract: Liberalism in the Age of Extremes: A Comparative Historical Analysis of the Theoretical Insights of Ludwig von Mises and Edward H. Carr

The paper considers a comparison of the theoretical insights on historical science of Ludwig von Mises and Edward Hallet Carr from the aspect of their evolution of ideological affiliation, using the methodology of comparative history. Mises is an Austrian economist and social theorist who lived through the collapse of the Austro-Hungarian Monarchy, the great economic crisis of 1929 and the rise of totalitarianism, which culminated in his flight from Austria to the United States of America due to Nazi expansion. Unlike him, who remained loyal to the ideas of classical liberalism and the free market until his death, Carr, as a British student of history, was a great advocate of liberalism, but at the conference in Versailles in 1919, he began to turn in the direction of a pro-German orientation. In the mid-1920s, he became familiar with the socialist and conservative Russian tradition, and up until the beginning of the war he inherited pro-Nazi and pro-communist attitudes, advocated a policy of appeasement to Hitler, of course

directing all of this against Western liberalism. After 1945, Carr openly supports socialism and as a left-wing theorist in the book *What is History* (1961) advocates cultural pessimism, a focus on the study of society and classes in historiography, and considers liberalism to be only one short phase within the overall collectivist history of mankind, thus attacking critics of teleology in history. On the other hand, Mises revived the relevance of the idea of classical liberalism in Switzerland in 1947. In a wide-ranging study in the philosophy of science, *Theory and History* (1957), he argues that liberalism is the only idea that is opposed to collectivism and the guarantor of a free society against universalist teleologies. In a methodological sense, he advocates the study of the evolution of ideas and believes that totalitarian ideologies reject the objective economic legality of the free market. He also warns of the potential termination of individual freedom due to social democratic policies and state intervention. Emphasizing the inherent corruption of despotic regimes and the tendency to manipulate the masses, Mises nevertheless states that the ideas of freedom and pluralism are immanent in human nature and that dictatorships are doomed. Although Mises and Carr died before the fall of the communist regimes, the conclusion of the paper is that Mises's insights still proved relevant in the last decades of the 20th century.

Keywords: liberalism, theory of history, Ludwig von Mises, totalitarianism